ՌՈՒԲԻԿ ԷԼՈՅԱՆ
Բանասիրական գիտությունների դոկտոր

ԸՆԴԴԵՄ «ԿԱՐԳ ՄԸ ՊԶՏԻԿ ԿԱՐՄԻՐ ՍՈՒԼԹԱՆՆԵՐՈՒ»

Ֆեոդալական ինքնակալության միահեծան տիրապետության դեմ ուղղված երիտթուրքական շարժումն ավարտվեց սահմանադրական հեղաշրջմամբ: Զգալով, որ սահմանադրության գործադրման հետագա ձգձգումը կարող է կործանարար լինել իր գահի համար, Աբդուլ Համիդը 1908 թ. հուլիսի 24-ին սուլթանական «իրադե» հրապարակեց՝ սահմանադրությունը վերականգնելու և խորհրդարանի պալատի առաջիկա գումարման մասին: Ահա այսպես, գրեթե խաղաղ ու անարյուն ճանապարհով, թուրք բուրժուազիան ձեռք բերեց ռեալ իշխանություն և հնարավորություն ստացավ մասնակցելու երկրի քաղաքական-տնտեսական կյանքի ղեկավարմանը:

Երիտթուրքերը գոհ էին ձեռք բերածով և մտադրություն չունեին շարունակելու հեղափոխական պայքարը՝ հիմնահատակ խորտակելու կայսրության ֆեոդալական կարգերի հիմքերը: Ուստի «հուրիեթի» հռչակումից հետո նրանք հրաժարվեցին բարձրագոչ հեղափոխական ճառերից և սկսեցին ջանադրաբար պաշտպանել օսմանյան գահի անձեռնմխելիության գաղափարը:

Երիտթուրքերի համոզմամբ հեղափոխությունը լիակատար հաղթանակ էր տարել և այն խորացնելու հետագա բոլոր գործողությունները ձեռնտու կլինեին միայն ոչ մուսուլման տարրերի համար, որոնք, կայսրության թուլացումից օգտվելով, կձգտեին քաղաքական անկախություն ձեռք բերել: Իսկ դա հակասում էր թուրք բուրժուազիայի քաղաքական-տնտեսական շահերին: Այդ պատճառով էլ նրանք, բավարարվելով հեղափոխության կիսահաղթությամբ, սկսեցին ջանադրաբար պայքար մղել հանուն օսմանյան հայրենիքի ամբողջականության պահպանման:

Կայսրության անսասանությունն ապահովող ամենազորեղ միջոցը երիտթուրքերը համարում էին սուլթանական կարգերի գոյությունը, ուստի դավաճանություն էին համարում նրա անհրաժեշտությունը կասկածի տակ դնող ամեն մի մտայնություն: Հեղափոխության հենց սկզբնական շրջանում իթթիհատի պարագլուխ Ահմեդ Ռիզան հայտարարում էր, որ իր սերը հայրենիքի հանդեպ իրեն ստիպում է չկասկածել սուլթանի բարեխղճության վրա:

Այսպիսով, դեպքերի զարգացման ընթացքում պարզ էր դառնում, որ երիտթուրքական հեղափոխությունը բնավ էլ ժողովրդական-դեմոկրատական նպատակներ չէր հետապնդում: Վարպետորեն քողարկված այդ «քաղաքական կատակերգությամբ» թուրք բուրժուազիան ձգտում էր միայն չափավոր ռեֆորմների և բավարարվեց նրանով, որ սուլթանին ստիպեց հրաժարվել երկրի քաղաքական կյանքը տնօրինելու միահեծան իշխանությունից:

Չնայած երիտթուրքական հեղափոխությունը կանգ առավ կես ճանապարհին, բուրժուական հեղաշրջումից չվերաճեց բուրժուա-դեմոկրատական հեղափոխության, այնուամենայնիվ, ձեռք բերված սահմանադրական արտոնություններն էլ զգալի նվա-

ճում էին «զուլումի» ժամանակաշրջանի համեմատությամբ: Ժողովուրդը ցնծության մեջ էր: Առանձնապես ոգևորված էին ազգային փոքրամասնությունները՝ հայերը, հույները, արաբները և այլն, որոնք մեծ հույսեր էին կապել հեղափոխության հաղթանակի հետ: Ամենուրեք տեղի էին ունենում ցույցեր ու միտինգներ: Եղբայրաբար ողջագուրվում էին հայերն ու թուրքերը, մուսուլմաններն ու ոչ մուսուլմանները: Մարդիկ խանդավառությամբ էին դիմավորում երիտասարդ թուրքերին՝ ոգևորված օսմանյան կայսրության պայծառ ապագայի հեռանկարով:

Համատարած ոգևորության այդ օրերին էլ տասներկու տարվա բացակայությունից հետո տարագիր հայ մտավորականներից շատերի հետ Պոլիս է վերադառնում նաև Երվանդ Օտյանը: Սկսվում է երգիծաբանի գրական գործունեության ամենաբեղուն և արգասաբեր շրջանը (1909-1915): Այդ տարիներին նա գրում է իր լավագույն վեպերն ու վիպակները՝ ստեղծագործության նյութ դարձնելով ժամանակի սոցիալ-քաղաքական ու կենցաղային հրատապ հարցերն ու խնդիրները: Գեղարվեստին զուգահեռ Օտյանը եռանդուն գործունեություն է ծավալում նաև հրապարակախոսության բնագավառում: Խմբագրում ու հրատարակում է «Խարազան», «Կառափնատ», «Սև կատու» և «Մանանա» երգիծաթերթերը, աշխատակցում է «Հայրենիքին», «Արևելքին», «Ժամանակին», «Բյուզանդիոնին», «Ազատամարտին», «Շիրակին» և պոլսահայ մյուս պարբերականներին: Գրական-հրապարակախոսական գործունեությանը զուգահեռ թարգմանություններ է կատարում Դոստոևսկուց, Զոլայից, Տոլստոյից և այլն:

Սահմանադրական հեղաշրջումից հետո Պոլիս վերադառնալով հանդերձ՝ Օտյանը հավատ չէր տածում երիտթուրքերի և նրանց ստեղծած սահմանադրական կառավարության նկատմամբ:

«Այս սահմանադրությունը,- գրում է երգիծաբանը,- շատ խախուտ կը թվեր ինծի և բնավ վստահություն չէր ներշնչեր»[1]:

Տարագրության շրջանում Օտյանը շփվել էր բազմաթիվ թուրք հեղափոխականների հետ, որոնց եռանդն ու վճռականությունը սրճարաններում ճառելուց ու սուլթանի հասցեին «բարձրագոչ լուտանքներ տեղալուց» այն կողմ չէր անցնում: Իսկ որոշ ժամանակ անց, մոռացած հեղափոխական գործունեության ամեն մի ծրագիր, նրանք վերադառնում էին հայրենիք, ներում խնդրում «ամենաողորմած սուլթանից» և «լեցուն ամսականով մը» որևէ պաշտոն ստանալով՝ դառնում «ջերմ պահպանողական մը, Համիտի հավատարիմ բանակին մեջ»: «Գրեթե ամենքն ալ իրարու կը նմանին,- վերհիշում է Օտյանը,- և իրենցմե մին կրնա իբրև տիպար ծառայել ամենուն (4, 406):

Ահա, այս հեղափոխականներն էին, որ նախարարական աթոռներ էին գրավել նոր կառավարության կազմում: Ուստի Օտյանին բոլորովին էլ չէր զարմացնում այն իրողությունը, որ նրանք, դավաճանելով հեղափոխությանը, հաշտվողական դիրք էին գրավել սուլթանական կարգերի նկատմամբ:

Երգիծաբանը ծաղրի հուրն ուղղում է երիտթուրքերի դեմ, իր թերթերի էջերից ծանակում իթթիհատի պարագլուխներին, դատապարտում սուլթանական կարգերի

---

[1] **Օտյան Եր.**, Երկերի ժողովածու, հ. 4, Երևան, 1962, էջ 463 :

(Օտյանի վեցհատորյակից կատարվող մեջբերման էջն այսուհետև կնշվի համապատասխան տեղում):

նկատմամբ նրանց հաշտվողական դիրքորոշումը, դիմակազերծում սահմանադրական կառավարության ռեակցիոն էությունը։ Երիտթուրքերի դեմ ուղղված Օտյանի առաջին ամենաուժեղ ելույթներից են «Ահմե՛տ, Ահմե՛տ...» և «Քեմալ փաշայի հայտնությունները և Այիշե հանըմի գուշակությունները» ֆելիետոնները։

Համիդի գահընկեցությունից հետո Ահմեդ Ռիզան ընտրվում է օսմանյան խորհրդարանի նախագահ, և ինչպես վերն արդեն նշեցինք, շտապում է հայտարարել, որ ինքը դավաճանություն է համարում սուլթանական կարգերի անհրաժեշտությունը կասկածի ենթարկելը։ Դատապարտելով Ռիզայի հաշտվողականությունը՝ Օտյանը զայրույթով գրում է, որ նրա՝ «երբեմն՝ թուրք հեղափոխության փառքերեն մեկը ըլլալը պատճառ մը չէ եղած որ այսօր ալ թուրք հեղափոխության արատներեն մեկը չդառնա»[2]։

Նշավակելով երիտթուրքերի ռեակցիոն, հետադիմական քայլերը՝ երգիծաբանը սիրով ու գուրգուրանքով է խոսում ժողովրդի ծոցից ելած այն երիտասարդ հեղափոխականների մասին, որոնք, անարատ պահելով ճշմարիտ հեղափոխության սրբազան հուրը, տարիների ընթացքում «ձուկերու կեր եղան օսմանյան ջուրերուն մեջ», անգթորեն գլխատվեցին Համիդի կողմից։ Սուլթանի այդ սև գործն այսօր շարունակում էին երիտթուրքերը, որոնց առաջին զոհը եղավ «Սերպեսթի» թերթի խմբագիր Հասան Ֆեհմին («Թուրք ազատական մամուլի առաջին զոհը»[3])։

Երիտթուրքերի քաղաքական վարքագիծը շատ կողմերով հիշեցնում էր Համիդին։ Տարբերությունը միայն այն էր, որ սուլթանը գործում էր բացահայտ, արևելյան բռնապետի անսքող դաժանությամբ, մինչդեռ նրա «դպրոցին մեջ իրենց դաստիարակությունը ստացած կարգ մը պզտիկ կարմիր սուլթանները» իրենց ռեակցիոն էությունը քողարկում էին ազատամտության կեղծ ֆրազներով։ Ահա թե ինչու Օտյանը էական տարբերություն չէր տեսնում Համիդի ու երիտասարդ թուրքերի միջև և գտնում էր, որ երիտթուրքն ու հեղափոխությունն անհամատեղելի հասկացություններ են։ «Բաներ կան,- գրում է երգիծաբանը,- որոնք որքան ալ իրարու մոտ գտնվին, երբեք իրարու չպտի զոդվին։ Այս կարգեն են «թուրք» և «հեղափոխություն» բառերը։ Իսկ կան բաներ ալ՝ որոնք որքան ալ իրարմե հեռու մնան, միշտ հեշտիվ կը զոդվին իրարու, ինչպես օրինակի համար «Ահմետ Ռիզա» և «Սուլթան Համիտ» անունները»[4]։

Սահմանադրական Թուրքիայի քաղաքական կացությունը զավեշտական գույներով է պատկերված «Քեմալ փաշայի հայտնությունները և Այիշե հանըմի գուշակությունները» ֆելիետոնում։ Իր ծաղրն ավելի դիպուկ ու նպատակասլաց դարձնելու համար Օտյանը դիմում է սրամիտ հնարանքի՝ միմյանց հակադրելով քաղաքական գործչի հայտարարություններն ու «ֆալ նայող» կնոջ գուշակությունները։ Իր հայտարարություններում Քեմալ փաշան բավարարվում է միայն ճաշկերույթների նկարագրությամբ՝ անուշադրության մատնելով երկրում տիրող քաոսային իրավիճակը։ Վարչապետի հայտարարություններին հակադրելով Այիշե հանըմի գուշակությունները՝ երգիծաբանը մի կողմից սարկաստիկ ծաղրի է ենթարկում նրա քաղաքական կուրությունը, մյուս կողմից՝ բացահայտում սահմանադրական Թուրքիայի հասարա-

[2] «Խարազան», Կ. Պոլիս, 1909, թիվ 1։

[3] «Խարազան», Կ. Պոլիս, 1909, թիվ 10։

[4] Նույն տեղում, թիվ 1։

կական կյանքի իրական պատկերը։ «Շատ մը խոսող մարդիկներ կը տեսնեմ,- ասում է գուշակը,- և շատ մըն ալ գրող մարդիկ կը տեսնեմ, խոսողները աղեկ բաներ կը խոսին, չխոսողները գեշ բաներ կը մտածեն, գրողները խելքներուն փչածը կը գրեն։ Թուխ մարդ մը կա՝ գեշություն ընել կուզե, շեկ մարդ մը կա, որ ո՛չ աղեկություն և ո՛չ գեշություն ընել կուզե...»[5]։

Վերոհիշյալ ֆելիետոնի տրամաբանական շարունակությունն է կազմում «‹‹Թանին››-ի խելքը գլուխը կուգա հետզհետե» պամֆլետը։

Այստեղ Օտյանը երգիծանքի հուրն ուղղում է սահմանադրական կառավարության ու հանձին «Թանին» թերթի՝ նրա պաշտոնական օրգանների դեմ, որոնք իդեալական գույներով էին ներկայացնում Թուրքիայի հասարակական կյանքը, հիացական զովեստներ շռայլում երիտթուրքերի հասցեին։ Մինչդեռ երկիրը հոգեվարքի մեջ էր։ Ժողովուրդը կոտորվում էր սովից ու համաճարակից։ Թուրք պաշտոնյաների կամայականությունները շարունակվում էին նույն դաժանությամբ, ինչ Համիդի ժամանակներում։ Բռնության ու սովի ճիրաններում հեծում էին ոչ միայն այլազգիները, այլև թուրք ժողովուրդը։

Հանդես գալով Թուրքիայի բոլոր ժողովուրդների անունից, պաշտպանելով նրանց բռնադատված իրավունքները՝ Օտյանը թունոտ սարկազմով պսակազերծում ու անարգանքի սյունին է գամում սահմանադրական ծախու մամուլն ու թավշապատ թիկնաթոռներին բազմած երիտթուրք նախարարներին։ «Սով կա, ահռելի, աղետալի սով կա գավառը, ո՛վ կառավարություն, ո՛վ Թալեաթ պեյ,- բուռն զայրույթով գրում է երգիծաբանը,- սով գիտե՞ք ինչ է. ձմեռը, ահավոր ձմեռը կը մոտենա և գյուղացին, ինչպես համիտյան բռնակալության օրով, այսօր սահմանադրական ռեժիմին մեջ ալ պիտի մեռնի անոթութենե։

...Ի՞նչ ըսին սահմանադրութենեն ի վեր եկող գացող ներքին գործերու նախարարները, ի՞նչ ըրին, ո՛ր կողմ գործ մը տեսան, ո՛ր ցավին դարման տարին, ո՛ր արցունքը սրբեցին, որո՛ւն հաց տվին։ ...Եվ արդեն այդ մարդոցմեն ի՛նչ կը հուսացվեր,- որպես մեղադրական եզրակացություն հնչում է երգիծաբանի խոսքը,- ովքե՞ր էին, ուրկե՞ եկած էին, որո՞ւ դպրոցե էին. չէ՞ որ Համիտի դպրոցին մեջ ստացած էին իրենց դաստիարակությունը»[6]։

Օտյանն անվստահությամբ էր համակված նաև երիտթուրքերի ազգային քաղաքականության նկատմամբ։ Նա զգում էր, որ կայսրության բոլոր ժողովուրդների իրավահավասարության ու քաղաքական ազատության մասին թուրք սահմանադրականների բոլոր հայտարարությունները կեղծ էին, ժամանակավոր խաղ, որով նրանք ձգտում էին հանգստացնել ոչ մուսուլման ժողովուրդների ազգային-ազատագրական պայքարը և պատեհ առիթից օգտվելով՝ դաժան հաշվեհարդար տեսնել նրանց հետ։ Երգիծաբանի կասկածները շուտով իրականացան։

Սահմանադրության «մեղրամիսը» դեռևս չէր վերջացել, Պոլսի փողոցներում տեղի ունեցող միտինգների ու ցույցերի ժամանակ դեռ եղբայրաբար ողջագուրվում էին հայերն ու թուրքերը, երբ Կիլիկիայից տագնապալի լուրեր են հասնում մայրաքաղաք։ Կանոնավոր զորքերն ու թուրք խուժանը 1909 թ. ապրիլին հուր ու մոխրի են վե-

[5] Նույն տեղում, թիվ 8։

[6] «Խարազան», Կ. Պոլիս, 1909, թիվ 16։

բածում Ադանա քաղաքն ու շրջակա հայկական գյուղերը՝ կոտորելով շուրջ 30 հազար հայեր։

Հարվածն անակնկալ էր։ Ոչ ոք չէր կարող մտածել, որ երիտթուրքերի «եղբայրական» հավաստիացումներից հետո հնարավոր էր այդպիսի ուխտադրժություն։ «Սահմանադրութենեն ետքը գոնե ջարդը անկարելի կը կարծեինք,- վերհիշում է Օտյանը,- մանավանդ որ մեր թուրք հայրենակիցները քանի մը ամիս առաջ, զղջումի արցունքներ թափած էին հայ նահատակներու գերեզմաններուն վրա» /4, 505/։

Ադանայի ջարդը մեկ անգամ ևս ապացուցեց, որ ազգային հարցում երիտթուրքերը հավատարմորեն որդեգրել էին Համիդի հայատյաց քաղաքականությունը։ Պարզ դարձավ, որ արյունռուշտ սուլթանին փոխարինելու էին եկել հայատյացությամբ նրան գերազանցող թուրք բուրժուազիայի ներկայացուցիչները, որոնք ավելի մեծ աղետներ էին բերելու հայության գլխին։

Ադանայի ջարդի ցնցող տպավորության տակ Օտյանը գրում է «Ջայլեղբայրներ» և «Մարդախոշոշ թաքթիք» պամֆլետները, որոնցում բուռն զայրույթով ու ատելությամբ դիմակազերծում է այդ արյունալի սպանդի գլխավոր հանցավորներին՝ երիտթուրքերին։

Սահմանադրության առաջին օրերին նրանք եղբայրական սիրո ու համերաշխության զգայացունց խոստումներ էին տալիս հայերին, նրանց համարում իրենց հավատարիմ դաշնակիցը, որոնց անձնվեր աջակցությամբ միայն կարողացան գործադրության մեջ դնել սահմանադրությունը։ Երիտթուրքերն այցելում են նաև Գր. Օտյանի գերեզմանին՝ հարգանքի տուրք մատուցելով թուրքական սահմանադրության հիմնադիրներից մեկին, արցունք թափում նահատակված հազարավոր հայ զոհերի հողակույտերին։ «Խղճի խայթի ու ապաշավի այս ինքնաբուխ պոռթկումը մեզ հավատացուց,- դառը հեգնանքով գրում է Օտյանը,- թե սիրո և եղբայրության այդ աննախընթաց ցույցը բնական և անդիմադրելի դրդումի մը արդյունք էր և ոևէ առնչություն չուներ փարավոնյան հինավուրց ժամանակի ջայլամայրերու կամ եղերամայրերու ընկերակցություններուն հետ, որոնք ինչպես հայտնի է, իբրև գործ կը կատարեին լալկանի դերը»[7]։

Ծաղրելով երիտթուրքերի «եղերամայրությունը»՝ երգիծաբանն առաջարկում է ստեղծել «թուրք ջայլեղբայրներու ակումբ մը», որ սրտազեղ արցունքներ թափի նոր նահատակների հողակույտերի վրա՝ իբրև վկայություն «թուրք և հայ համերաշխության»։ «Ու քանի որ մենք, այսպես, համիտական բռնակալության տակ կամ սահմանադրական ռեժիմով, հանուն մոլեռանդության կամ հանուն ազգերու համերաշխության, Շերիաթի սիրույն կամ վալիի մը քեյֆին համար, շարունակաբար ու հավիտենապես պիտի ջարդվինք, շնորհակալ ըլլանք մեր ջայլեղբայրներուն,- հեգնում է Օտյանը,- որոնք կուլան մեր հողակույտերուն վրա»[8]։

Ջայրացուցիչն ու քստմնելին այն էր, որ Ադանայի ջարդի համար ոչ մի թուրք պաշտոնյա պատասխանատվության չենթարկվեց։ Երիտթուրքական կառավարությունը ոչ միայն թաքցրեց ջարդի հանցավորներին, այլև լրբենի անպատկառությամբ պաշտպանեց թուրքերի անմեղությունը։ «Մարդախոշոշ թաքթիք» պամֆլետում «ա-

[7] «Շիրակ», Կ. Պոլիս, 1909, թիվ 12-13, էջ 293։

[8] «Շիրակ», Կ. Պոլիս, 1909, թիվ 12-13, էջ 294։

նարատ մարդասպանի» երիտթուրքական այդ գիշատչային բարոյականությունն է պսակազերծում Օտյանը: «Իթթիհատը թուրք ցեղին վատթարացումը մշտնջենավորած ու ծանրացուցած կըլլա, երբ կը պահանջե, որ Դահլիճին հայտարարության մեջ խոսք մըն ալ ավելցվի թե՝ թուրքերն ալ անմեղ էին»[9]:

Սահմանադրական կառավարության նման դիրքորոշումից խրախուսված՝ Ադանայի իթթիհատական տեղական կոմիտեները, որոնք սանձազերծել ու գլխավորել էին նախճիրը, ցինիկաբար պահանջում էին պաշտոնապես ճանաչել իրենց անմեղությունը: «Այս մարդախոշոշները,- զայրույթով գրում է երգիծաբանը,- որոնց ձեռվընները դեռ արյունով ներկած կը մնան, անարատության վկայական մը ուզելու չափ աներեսություն ունեցան:

... Մարդախոշոշները կը պոռան այնուամենայնիվ.- անարա՛տ ենք, անարա՛տ:

Գռեհիկ բայց դժոխային ու արդյունավոր թաքթիք»[10]:

Իթթիհատական պետության հակահայկական քաղաքականությունն Օտյանը սարկաստիկ ծաղրի է ենթարկել նաև «Ճանճերեն ետքը տզրուկները» ֆելիետոնում: Վկայակոչելով քաղաքապետության որոշումը, թե դատական պատասխանատվության կենթարկվեն բոլոր այն քաղաքացիները, ովքեր կհամարձակվեն առանց բժշկի խորհրդի «արյուն առնել» տզրուկներով, երգիծաբանը քաղաքական խոր ընդհանրացման է հասնում: Առօրեական փաստը առիթ դարձնելով՝ նա ծաղրն ուղղում է «մեծ տզրուկներու դեմ», որոնց թողտվությունից քաջալերված՝ թուրք մոլեռանդ ամբոխը անմեղ հայերի արյունն էր հեղում անպատիժ կերպով: «Լավագույն չէ՞ր ըլլար,- հեգնանքով խորհուրդ է տալիս Օտյանը,- քանի որ խնդիրը արյուն առնելու կամ թափելու վրա է, մեր ուշադրությունը ուրիշ կողմ դարձնել և «օրինական հետապնդում» կատարել այն առնողներուն դեմ, որոնք ասդին անդին, ոչ միայն գարնան՝ այլ տարվա տասներկու ամիսը իրենց դրացիներուն արյունը կառնեն անպատիժ կերպով: Միթե այդ ալ վնասակար սովորություն մը չէ՞, այնքա՛ն խորապես արմատացած դարերե ի վեր:

Նախ մեծ տզրուկներու դեմ միջոցներ ձեռք առնենք»[11]:

Հայ ժողովրդի նկատմամբ իթթիհատականների ատելությունն ավելի է բորբոքվում Տրիպոլիտանական (1911-1912) և Բալկանյան (1912-1913) պատերազմներից հետո, երբ Թուրքիան, ծանր պարտություններ կրելով, զրկվեց իր եվրոպական վիլայեթներից: Եվրոպական տիրույթներից նրան մնացին միայն Ստամբուլը և Արևելյան Թրակիայի մի մասը: Օսմանյան կայսրությունը հայտնվեց փլուզման եզրին: Թուրք ազգային բուրժուազիան ստեղծված ծանր դրությունից դուրս գալու ելք էր փնտրում: Եվրոպական տիրույթները կորցնելուց հետո նա իր հայացքն ուղղեց դեպի արևելք: Կայսրության գոյությունը պահպանելու համար առանձնահատուկ արժեք ձեռք բերեցին Անատոլիան ու արևելյան մյուս շրջանները: Երիտթուրքերը Անատոլիան հռչակեցին թուրքերի «սուրբ հայրենիք»՝ նրա տարածքի մեջ մտցնելով ողջ Արևմտյան Հայաստանը:

Բայց ապագա կայսրության տարածքային ամբողջության հռչակումը հարցի մի

[9] «Հայրենիք», Կ. Պոլիս, 1909, թիվ 1452:

[10] «Հայրենիք», Կ. Պոլիս, 1909, թիվ 1452:

[11] «Ժամանակ», Կ. Պոլիս, 1913, թիվ 1422:

կողմն էր միայն։ Իրենց քաղաքական ծրագրերն իրականացնելու համար երիտթուրքերին հարկավոր էր նաև Թուրքիայում ստեղծել էթնիկական-ազգային միատարրություն, այսինքն՝ բոլոր այլազգիներին ձուլել և այդ ճանապարհով վերջնականապես լուծել գորդյան հանգույց դարձած ազգային հարցը։

Առաջադրված խնդիրն իրագործելու ճանապարհին գլխավոր խոչընդոտը հայերն էին։ Ուստի երիտթուրքերը վճռում են «պատեհ առիթով արմատապես բնաջնջել հայկական բարձրավանդակի հայությանը»[12] և վերջնականապես փակել հայկական հարցը։

Համաթուրքականության գաղափարի իրականացման այդ մարդատյաց ու բարբարոս ծրագիրն էին որոճում իթթիհատական պանթուրքականները, երբ 1912 թ. նորից հրապարակ նետվեց հայկական բարենորոգումների հարցը, որն առաջադրեցին Ռուսաստանը, Ֆրանսիան ու Անգլիան։ Եռյակ տերությունների այդ քայլը, ինչ խոսք, մարդասիրությունից չէր բխում։ Բարենորոգումների պատրվակով նրանք ձգտում էին իրենց քաղաքական ազդեցությունը տարածել Թուրքիայում և հարվածել նրա գլխավոր դաշնակցին՝ Գերմանիային։

Եվ նորից Օտյանն առաջիններից մեկն էր, որ ծաղրուծանակի ենթարկեց եվրոպական տերությունների կեղծ մարդասիրությունը, դիմակազերծեց նրանց դիվանագիտական փարիսեցիությունը։ Կյանքի դառը փորձով երգիծաբանը համոզվել էր, որ «Եվրոպական դիվանագիտության չվանովը հոր իջնողը անպատճառ հորին մեջ կը մնա, որովհետև անգամ մը որ մարդը հորը իջեցուցին, մեջը կը ձգեն և կսկսին խնդալ՝ հորին գլուխը կեցած»[13]։

Առաջին աշխարհամարտի նախօրյակին նրանք այդպես վարվեցին նաև հայերի հետ։ Բարձրացնելով բարենորոգումների հարցը և գործնական ոչ մի քայլ չկատարելով այդ ուղղությամբ՝ ավարի մոլուցքով բռնված եվրոպական տերությունները բորբոքեցին «վիրավոր գազանի» քինախնդրությունը՝ անզեն հայությանն անօգնական թողնելով նրա բաց երախի առաջ։ Նման բարեգործությունը հղի էր մահացու հետևանքներով։ Ահա թե ինչու հանդես գալով հայ ժողովրդի անունից՝ Օտյանը «Չափազանց բարեկարգություն չենք ուզեր» ֆելիետոնում գրում էր. «Այս օրերս, ամեն կողմ, շա՛տ կը զբաղին հայերով։ Հայերը ի՞նչ պետք ուզեն, հայերը ո՞րը պետք է ընտրեն, հայերը պետք է անկախությո՞ւն պահանջեն, ռուսական տիրապետությունը նախընտրե՞ն, թե Թուրքիո գերիշխանության և եվրոպական հակակշռի տակ բարենորոգումներով գոհանան։

...Ես, իբրև անգո Հայաստանի մը անգո մեկ անդամը սա պատասխանը պիտի տայի։

- Տիարք եվրոպական պետությունք և բարեխնամ թուրք կառավարություն, մենք հայերս մեկ բան մը կուզենք... այսինքն չափազանց բարեկարգություն չենք ուզեր»[14]։

Օտյանն համոզված էր, որ մեծ տերություններին բնավ էլ չէր հետաքրքրում փոքրաթիվ ժողովուրդների ճակատագիրը, իսկ այն «մարդասիրական» ձեռնարկները, որոնցով նրանք երբեմն հանդես էին գալիս, թելադրված էին նրանց քաղաքական-

[12] Տե՛ս **Ամուրեան Ա.,** Հայ դատ, Թեհրան, 1977, էջ 23։

[13] «Խարազան», Կ. Պոլիս, 1909, թիվ 16։

[14] «Սև կատու», Կ. Պոլիս, 1913, թիվ 6։

տնտեսական շահերից։

Ամեն պատեհ առիթով հրապարակ նետելով հայկական վիլայեթներում բարենորոգումներ կատարելու անիրագործելի ծրագրեր՝ եվրոպական տերությունները հետապնդում էին Մերձավոր արևելքում իրենց քաղաքական ազդեցությունն ուժեղացնելու և Թուրքիայից տարածքային զիջումներ կորզելու նպատակ։ Դիվանագիտական այս փարիսեցիության ակնհայտ վկայությունն էր այն, որ բարենորոգումներ պահանջելով հանդերձ՝ եվրոպական տերությունները խուսափում էին հայկական հարցը քաղաքական ճանապարհով լուծելուց և ջանադրաբար պաշտպանում էին Թուրքիայի տարածքային անբաժանելի ամբողջության ստատուս քվոն՝ դրանով հավերժացնելով քրիստոնյա ժողովուրդների ստրկական վիճակն ու ապահովելով կաթվածահար բռնապետության հետագա գոյությունը։ Մեծ տերությունների դիվանագիտական այս քստմնելի խաղը դիպուկ է երգիծում Օտյանը «Թուրքիո անբաժանելի ամբողջության վարդապետությունը» ֆելիետոնում։ «Թուրքիո ամբողջության անբաժանելիությունը քաղաքական վարդապետություն մըն է, որ շատ ջուր կը վերցնե,- գրում է երգիծաբանը։

- Առաջին անգամ կարծեմ Խրիմի պատերազմի ատեն վճռվեցավ ատիկա, և շիտակը ըսելու համար, անկեց ի վեր միշտ կը հարգվի։

- Բայց ինչպե՞ս կը հարգվի, քանի որ Թուրքիա հետզհետե կը պզտիկնա, պիտի առարկեք թերևս։

Ատիկա ցույց կուտա, թե վարդապետության բուն ոգին չեք ըմբռնած։ Մեծ տերությունները հանձն առած են պահպանելու ամեն մեկ նոր մասնակի բաժանումե ետքը մնացած Թուրքիո հողային ամբողջությունը։ Դիվանագիտական վարդապետությունները ասանկ նրբություններ ունին երբեմն»[15]։

Խորությամբ ըմբռնելով դիվանագիտական այդ վարդապետությունների ներքին կեղծիքը՝ Օտյանը քաղաքական իրատեսության է կոչում հայ ժողովրդին ու նրա քաղաքական գործիչներին, խորհուրդ տալիս շատ չխանդավառվել դեսպանական ժողովներով, որոնք անիրական ոգևորություն էին առաջացնում ազգային շրջաններում, և քաղաքական սթափ խորաթափանցությամբ ազդարարում էր, որ «Հայաբնակ գավառներու բարենորոգմանց ծրագիրը Սինոպի թիարանին մեջ հարյուր մեկ տարի մնալու դատապարտված է»[16]։

Այս համոզումից ելնելով՝ նա դատապարտում է նաև հայ ազգային այն գործիչներին, որոնք պատմության դասերից չխրատվելով՝ դեռևս շարունակում էին հավատ տածել եվրոպական դիվանագիտության հանդեպ։ Քաղաքագետների այդ մոլորությունն ու մեծ տերությունների ավարառությունը սարկաստիկ ծաղրի է ենթարկված «Կատուներու վեհաժողովը» այլաբանական ֆելիետոնում։ Ուշագրավ է, որ այս հարցում ևս Օտյանը հետևում է Մ. Նալբանդյանի և Հակոբ Պարոնյանի ավանդներին։ Զարգացնելով Նալբանդյանի այն միտքը, թե մեծ տերությունները իրենց փորի համար մուկ բռնող կատուներ են, Լոնդոնում հրավիրվելիք կոնֆերանսը, որ պիտի քննարկեր Բալկանյան առաջին պատերազմի հարցը, Օտյանը բնութագրում է որպես «Կատուներու վեհաժողով»։

---

[15] «Ժամանակ», Կ. Պոլիս, 1912, թիվ 1315։

[16] «Սև կատու», Կ. Պոլիս, 1913, թիվ 7։

«Այս միջոցիս կատուներու աշխարհը մեծ իրարանցումի մեջ է։

Մեկ քանի փոքրիկ ու սովալլուկ կատուններ էնկյուրի խոշոր ու աղվոր կատվի մը ճանկերուն մեջեն հափշտակած են թոքի մեծկակ կտոր մը, մինչ այս վերջինը ինքնավստահ հանդարտությամբ մը մշիկմշիկ կը քնանար։

Այս անսովոր դեպքը,- ակնարկելով բալկանյան ժողովուրդների նվաճած անկախությունը, գրում է Օտյանը,- մեծ զարմանք ու ապշություն հառաջ բերած է ընդհանրապես ամեն տեսակի ու մեծության կատուներու մեջ»։

Եվ ահա, մեծ կատուները, այսինքն՝ եվրոպական տերությունները, օգտվելով այն հանգամանքից, որ պատերազմից քայքայված Թուրքիան ու Բալկանյան երկրներն այլևս անկարող են որևէ լուրջ դիմադրություն ցույց տալ, որոշում են «կատուներու վեհաժողով մը գումարել» և «խնդիրը ուզածներուն պես կարգադրել»։ «Անոնք, իրենց այս վիճակին մեջ,- խորհուրդ է տալիս խոհեմ ու փորձառու մի կատու (Անգլիան),- ստիպված են կամա ակամա մեր խոսքը մտիկ ընելու»[17]։

Հայկական վեց վիլայեթների համար եվրոպական երաշխավորությամբ ինքնավարություն ձեռք բերելու հույսով կատուների վեհաժողովին է ներկայանում նաև Վանի կատուն, հանձին որի Օտյանը նկատի է ունեցել հայկական պատվիրակությունը։ Բայց ժողովասրահի դռներից ներս մտնելու համար «երկաթյա շերեփ» էր հարկավոր, մինչդեռ «խեղճուկրակ, ոսկորները դուրս ցցված, գրեթե կիսամեռ» Վանի կատուն ձեռքին միայն աղերսագիր ուներ։ Դրա համար էլ մեծ կատուները մոռանում են նրա գոյությունը։

Ավարտվում է վեհաժողովը, և «կյանքի, ինչքի ու ապահովության» աղերսով հայոց պատվիրակության խնդրանքը մնում է անպատասխան մինչև ցնոր տնօրինություն։ «Եթե նոր վեհաժողով մը գումարենք, միտքերնիս մնա տե բան մը ընենք»,- Վանի կատվին հուսադրում են ժողովականները։

Ինչպես այս, այնպես էլ «Բարենորոգմանց ծրագիրը», «Լայն իրավասություն», «Թուրքիո անբաժանելի ամբողջության վարդապետությունը», «Հայկական խնդիրը և առջի գիշերվան պարահանդեսը», «Պոլսո դեսպաններուն համաժողովը», «Հայկական խնդիրը կը պարե» և բազմաթիվ այլ ֆելիետոններում ու պամֆլետներում Օտյանը մի կողմից դիմակազերծում է մեծ տերությունների հայադավ քաղաքականությունը, մյուս կողմից ծաղրում ու դատապարտում է ազգային որոշ գործիչների քաղաքական կարճատեսությունը, որոնք, անցյալի փորձից չխրատվելով, շարունակում էին հավատ տածել «բարեգութ» Եվրոպայի նկատմամբ։

Երիտթուրքերի ազգային քաղաքականության դեմ ուղղված Օտյանի գրական ելույթների շարքում առանձնահատուկ տեղ է գրավում «Պատերազմ և խաղաղություն» վիպակը, ուր երգիծաբանը գեղարվեստական ինքնատիպ հորինվածքով բացահայտում է թուրք բուրժուազիայի ազգային ռեակցիոն քաղաքականությունը, պսակազերծում իթթիհատի առաջադրած «օսմանյան ընդհանուր հայրենիքի» և «օսմանյան հայրենասիրության» նենգապատիր գաղափարը։

[17] «Սև կատու», Կ. Պոլիս, 1912, թիվ 2։